

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ СІМ'ЯМИ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

В статті проаналізовано ряд наукових підходів щодо сутності поняття «грумада». Розглянуто погляди вітчизняних та зарубіжних вчених щодо типології громад, особливостей їх функціонування та вплив на соціальну адаптацію внутрішньо переміщених сімей з дітьми до нових умов існування. Також розглянуто соціальні проблеми та потреби внутрішньо переміщених сімей в громадах різного типу, основні рівні діяльності соціального працівника, форми, методи та чинники роботи, які забезпечують ефективне надання соціальної підтримки та допомоги даній категорії населення в умовах територіальної громади. Визначено основні технології професійної діяльності соціальних працівників з внутрішньо переміщеними сім'ями з дітьми, зокрема, їх роль в громаді і залежно від ключових функцій, які вони виконують, критерії оцінювання ефективності даної роботи.

Ключові слова: суспільство, соціальна робота, громада, територіальна громада, соціальний працівник, внутрішньо переміщена сім'я, спільнота, особистість.

В умовах децентралізації влади, суспільних змін, перетворень, що відбуваються в сучасному українському соціумі, все більшої уваги привертає до себе робота з громадами. Оскільки саме громада є, за визначенням американських дослідників, основним джерелом ресурсів для становлення та соціалізації особистості.

На сьогодні напрацьовано міжнародні принципи, стратегії, правила та процедури прийняття внутрішньо переміщених осіб в приймаючих громадах. Накопичений міжнародний досвід охоплює практично всі основні напрями діяльності щодо взаємовідносин внутрішньо переміщених осіб з мешканцями й повноважними представниками місцевих громад. Ідеологія цієї діяльності в тому, щоб розробляти практичні заходи відповідно до потреб захисту прав обох сторін – як внутрішньо переміщених осіб, так і приймаючих громад.

Мета статті розкрити особливості функціонування територіальної громади та її вплив на процес соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми до нових умов існування та визначити специфічні характеристики діяльності соціального працівника в даному напрямі професійної діяльності.

За даними Міністерства соціальної політики станом на 3 грудня 2018 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 514 690 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим. Окрім регіонів України, жителі тимчасово окупованих територій переселяються також за межі держави. За даними Мінсоцполітики найбільше внутрішньо

переміщених осіб зареєстровано у Донецькій, Луганській, Харківській, у м. Києві, Запорізькій, Дніпропетровській, та Київській областях. Найменшу кількість внутрішньо переміщених осіб розселено у Тернопільській, Чернівецькій, Рівненській, Закарпатській, Івано-Франківській та Волинській областях.

За даними УКВБ ООН, найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб розміщена в районах, що безпосередньо оточують зону, охоплену конфліктом, – у мирних районах Донецької та Луганської областей, а також у Харківській, Дніпропетровській та Запорізькій областей. Внутрішньо переміщені особи зі східних областей України на даному етапі складають 95 % від загальної кількості переміщених українців, у той час як частка внутрішньо переміщених осіб з Криму становить 5 %. Це свідчить про нерівномірний регіональний розподіл внутрішніх переселенців по Україні, що призводить до надмірного соціального і адміністративного навантаження на громади, локальні ринки праці, соціальну інфраструктуру регіонів населення.

Як засвідчує вивчення різноманітних довідкових та словникових джерел, сьогодні спостерігається полісемія у визначенні сутності та характеристики громади.

Розмірковуючи над поняттям «громада», слід звернутися до Оксфордського тлумачного словника А. Хорнбі, в якому громада (community) визначається як «група людей, що об'єднана спільним походженням, расою, соціальним станом, релігійними переконаннями та місцем проживання – районом, населеним пунктом тощо, де розташована низка соціальних інститутів: сім'я, школа, церква, організації сфери дозвілля та медицини» [8, с. 233].

У соціології громада переважно розглядається як «спільнота - об'єднання людей з метою соціальної взаємодії. В основі утворення й функціонування соціальних спільнот лежать різноманітні чинники, особливості, ознаки: суспільний поділ праці, сфера й характер діяльності, стабільність інтересів, потреб, цілей, завдань; походження, культури, менталітет» [5, с. 43].

За твердженням Р. Шеффера та інших сучасних американських авторів, термін «місцева спільнота» означає групу людей у природному навколишньому середовищі з географічними, політичними і соціальними кордонами та досить розвинутим спілкуванням один з одним. Таким чином «люди або групи взаємодіють на певній території для досягнення спільних цілей» [1, с. 16].

Р. Уоррен, досліджуючи особливості функціонування громад в Америці, зазначає, що до їх визначення треба підходити з п'яти різних поглядів, беручи за основу один з них:

- структурний (політико-правовий погляд на громаду);
- соціально-психологічний (культурні зв'язки, цінності, взаємини);
- люди та територія (екологічний або демографічний погляд на громаду);
- процеси діяльності (підхід на основі аналізу різних видів діяльності);
- функціонування соціальної системи (розгляд громади як такої, що, виконує функції відтворення і споживання, процесів соціалізації, соціального контролю, взаємодопомоги тощо).

Разом з тим Р. Уоррен наголошує, що «грумада є, перш за все, організацією соціальних стосунків, які дають можливість людям брати участь у діяльності, що необхідна для їх виживання та розвитку» [10, с. 58].

Власне, активізація уваги до вивчення явища громади та її соціальних практик у зарубіжній соціологічній науці відбувалась у 1970-х роках. Тоді американські науковці, що представляли різні напрями соціологічного теоретизування (Д. Бернард [7] (феміністична парадигма), Г. Рубін [9] (парадигма соціальної антропології), Р. Уоррен [8] (функціональна парадигма)), визначали три різновиди громад: територіальну, громаду за інтересами та локальну соціальну мережу, яка фактично є комбінацією двох попередніх типів громад. Основний фокус усе ж таки був на громаді територіальній, як на основі формування певних соціальних норм і соціальних практики.

Сучасні вчені (О. Безпалько, Е. Гілхріст, Д. Делтон, М. Еліас та ін.) також аналізують різні системно-екологічні рівні громад, виокремлюючи низку рівнів, від мікрорівня до макрорівня, або визначають взаємозалежність і взаємовплив цих рівнів. Це ставить виразні питання про межі громад та їх структурування, контекстуалізацію відчуття належності до громади, самоідентифікації громади. Таке питання набуває особливої ваги в умовах детеріоризації і діалектичного взаємовпливу глобальних і локальних рівнів, взаємозалежності соціального, психологічного та соціально-політичного вимірів життя громади, у межах якої формуються спільні цінності, задовольняються індивідуальні та суспільні потреби, формуються позитивні соціальні практики.

Відповідно Конституції України поняття «територіальна громада» розглядається як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, а у ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» зазначено, що територіальна громада - це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Також окрім характеристики громади на основі соціологічних та політико-правових підходів, ще існує визначення сутності громади у соціально-педагогічній теорії.

Так, проблемі соціальної роботи в громаді були присвячені дослідження таких вітчизняних науковців: Т. Алексеєнко, О. Безпалько, О. Вакуленко, Т. Голубенко, І. Зверєвої, А. Капської, О. Карпенко, Л. Оліфіренко, Н. Романової, Т. Семигіної.

В площині соціальної роботи з дітьми та молоддю А. Капська розглядає громаду як «один із чинників соціального впливу на особистість, проміжну ланку між макросистемою суспільства в цілому і мікросистемою сімейної і особистісної підтримки» [2, с. 202].

Важливо підкреслити, що громада як соціальне середовище, являє собою конкретне поле соціальної діяльності та відносин, де формуються і реалізуються потреби й можливості особи, де кожна людина безпосередньо включається в процес життєдіяльності суспільства.

У професійній соціальній роботі термін «грумада» найчастіше вживають у двох значеннях:

- територіальна громада;
- громада за інтересами/прихильністю.

Територіальна громада — це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох населених пунктів, що мають єдиний адміністративний центр.

Громада за інтересами об'єднує людей, котрі мають спільні проблеми, наприклад, дітей-інвалідів або людей, котрі мають спільні інтереси, соціальні зв'язки або характеристики.

Також прийнято розрізняти три рівні роботи в громаді:

- 1) базова або робота за місцем проживання з окремими людьми, сім'ями та групами, а також самостійна діяльність місцевих мешканців;
- 2) робота місцевих агенцій або між агенціями, тобто діяльність, очолювана органами влади та/або організована іншими структурами;
- 3) регіональна та національна робота з планування громад.

Методи та форми роботи в громаді включають ряд як загальних для соціальної роботи, так і специфічних для цього напряму видів діяльності, а саме: надання соціальних послуг за місцем проживання, вивчення проблем громади, підготовку експертних висновків, звернення по субсидії для громади, роботу із засобами масової інформації, пере-говори, угоди, проведення конференцій, організацію публічних/громадських слухань, представництво інтересів громади, вжиття заходів через законодавчі або виконавчі органи.

Вивчення особливостей соціальних проблем та потреб в громадах різного типу, з однієї сторони, сприяє уніфікації напрямів соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'єю в громаді, а, з іншої, потребує врахування місцевих умов, соціальних запитів конкретної громади, що в свою чергу, вимагає диференціації та індивідуалізації видів соціальної допомоги та соціальних послуг в межах різних громад.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» до сімей, які класифікуються як ті, що опинились у складних життєвих обставинах, належать, зокрема, сім'ї з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх самостійно у зв'язку з вимушеною міграцією [4].

Більшість внутрішніх переселенців кожного дня стикаються з побутовими, матеріально-економічними, соціальними, психологічними, юридичними проблемами та проблемами, пов'язаними зі здоров'ям, що унеможлиблює достатній рівень задоволення навіть базових потреб.

Вразливість внутрішньо переміщених осіб нарівні громади, зокрема сімей з дітьми, викликана такими чинниками:

- брак інформації для внутрішньо переміщених осіб щодо наявних ресурсів громади у забезпеченні житлом, роботою, програмами соціальної підтримки тощо;

- недостатньо розвинута соціальна інфраструктура (медичні, навчальні, соціальні заклади й установи та їх фінансування), яка не здатна задовольнити потреби більшої кількості осіб;
- нестача або відсутність фінансового забезпечення реалізації програм допомоги внутрішнім переселенцям для задоволення їх потреб, створення умов для соціальної адаптації;
- недостатність кадрових ресурсів (особливо фахівців, які працюють з травмою, втратами, надають реабілітаційні послуги), що унеможливорює вчасну якісну допомогу внутрішньо переміщеним особам для попередження ризикованих проявів поведінки;
- різні погляди членів громади на ситуацію, що склалася на Сході України, та пов'язані з ними інтолерантність і конфлікти між членами громади та переселенцями;
- стигматизоване ставлення як з боку фахівців, так і з боку оточення до проблем внутрішньо переміщених осіб і першопричин цих проблем.

Зневіра і розпач через відсутність можливості влаштуватися на новому місці у багатьох переселенців викликає «соціальну пасивність, бездієвість і залежність від постійної допомоги» [6, с.7-8].

Соціальна робота із сім'ями вимушених переселенців здійснюється через певні технології, а саме:

а) «технологію соціального захисту сім'ї – багаторівневої системи, переважно державних заходів із забезпечення мінімальних соціальних гарантій, прав, пільг і свобод сім'ї, яка нормально функціонує, у ситуації ризику на користь гармонійного розвитку родини, особистості й суспільства;

б) технології соціальної підтримки сім'ї – це частина (форма) сімейної політики, метою якої є надання допомоги родинам у подоланні різного роду стресових ситуацій, у вирішенні проблем, що виникають в їх житті, з якими сім'ї не можуть впоратися самі, за рахунок своїх внутрішніх ресурсів; вона передбачає формальну й неформальну діяльність та взаємини фахівців з сім'ями, які опинилися у скрутних обставинах, різні форми допомоги (моральну, психолого-педагогічну, матеріальну й фізичну), медичне страхування, соціальне співчуття та єдність тощо» [6, с. 88].

А. Гілхріст визначає ролі працівника в громаді залежно від ключових функцій, які їм доводиться виконувати. Вона виділяє, такі ключові ролі: організатор; захисник прав; розхитувач устрою; вчитель соціальних умінь; порадник.

Соціальні працівники в громаді можуть виконувати й інші ролі, наприклад, бути медіатором (посередником), фасилітатором, агентом з питань соціальних змін, менеджером, експертом, лідером, секретарем групи тощо.

Також науковець О. Безпалько в своїх наукових працях визначила «основні критерії оцінювання ефективності соціальної роботи з дітьми, молоддю та їхніми сім'ями в місцевих громадах». До них належать:

1) «критерій дієвості, показниками якого є: зменшення кількості дітей та молоді в групах ризику; влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, під

опіку (піклування) у місцевій громаді; задоволеність клієнтів наданими послугами;

2) *критерій інноваційності*, який охоплює такі показники: реалізація соціальних програм і проектів в інтересах дітей, молоді, сімей; створення чи відновлення роботи закладів соціальної інфраструктури для дітей та молоді за ініціативи (підтримки) членів громади; впровадження інноваційних форм і методів роботи, їх активне використання фахівцями соціальної сфери;

3) *критерій залученості*, що містить такі показники: опитування членів громади з метою визначення потреб та проблем дітей і молоді; проведення інформаційно-рекламних кампаній в інтересах різних груп дітей, сімей та молоді і ступінь їхнього впливу на зміну ситуації в громаді;

4) *критерій комплексності*, який характеризується такими показниками: проведення на партнерських засадах спільних заходів органами місцевої виконавчої влади, закладами освіти і соціально-педагогічного спрямування тощо; реалізація спільних проектів, заходів неурядовими організаціями, органами місцевої виконавчої влади і закладами соціально-педагогічного спрямування щодо подолання проблем дітей, сімей та молоді в територіальній громаді» [1, с. 250].

Таким чином, проведений аналіз наукових підходів до змісту соціальної роботи у територіальній громаді дозволяє зробити висновок, що даний вид соціальної діяльності носить поліфункціональний характер та базується на активізації членів громади (діти, молодь, сім'ї тощо) до змін у їх життєдіяльності. Простежується необхідність системно-комплексного підходу у професійній діяльності з внутрішньо переміщеними сім'ями в місцевій громаді, її активізацію та мобілізацію ресурсного потенціалу, вчасне попередження соціальних проблем дітей та молоді, планування соціальних послуг та форм соціально-педагогічної роботи з огляду на їхні інтереси, потреби і проблеми, підвищення рівня відповідальності членів громади за майбутнє внутрішньо переміщених сімей з дітьми.

Використана література:

1. Безпалько О. В. *Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія.* К.: Наук. світ, 2006. 408 с.

2. Капська А. Й. *Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: навч.-метод. посіб.* К.: УДЦССМ, 2001. 220 с.

3. Карпенко О.Г. *Формування професійної компетентності соціального працівника як однієї із умов успішної практичної діяльності. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: Зб. наукових праць. Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. Вип. 6. С. 32–39.*

4. *Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 17.04.2019).*

5. Скуратівський В. А., Шевченко М. Ф. Соціальні системи та соціологічні методи дослідження: навч. посіб. К.: Вид-во УА-ДУ, 1998. 188 с.
6. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб.: у 2 ч./ за ред. Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Ч. 2. Ознаки вразливості та специфіка підтримки сім'ї і дитини та специфіка підтримки сім'ї і дитини. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.
7. Bernard J. *The Sociology of Community*. Glenview, IL: Scott, Foresman Company, 1973. 216 p.
8. *Oxford Advanced Learners Dictionary of Current English*. A. S. Hornby. Fourth edition/ chiefeditor A. P. Cowie. Oxford Univ Press 1995. 1580 p.
9. Rubin H. J. *Being a Conscience and a Carpenter: Interpretations of the Community-based Development Model*. *Journal of Community Practice*. 1997. Vol. 4 (1). P. 57-90.
10. Warren R. *The Good Community – What would ditbe?* *Journal of the Community Development Society*. 1970. 1(1). P. 14-23.

МЕЛЬНИК ИРИНА ПЕТРОВНА Особенности профессиональной деятельности социального работника с внутренне перемещенными семьями в условиях территориальной общины.

В статье проанализирован ряд научных подходов относительно сущности понятия «общество». Рассмотрены взгляды отечественных и зарубежных ученых относительно типологии общин, особенностей их функционирования и влияние на социальную адаптацию внутренне перемещенных семей с детьми к новым условиям существования. Также рассмотрены социальные проблемы и потребности внутренне перемещенных семей в общинах разного типа, основные уровни деятельности социального работника, формы, методы и факторы работы, которые обеспечивают эффективное предоставление социальной поддержки и помощи данной категории населения в условиях территориального общества. Определены основные технологии профессиональной деятельности социальных работников с внутренне перемещенными семьями с детьми, их роли у общин и в зависимости от ключевых функций, какие они выполняют, критерии оценивания эффективности данной работы.

Ключевые слова: общество, социальная работа, община, территориальное общество, социальный работник, внутренне перемещенная семья, личность.

MELNYK IRUNA. *Features of the professional activity of a social worker with internally displaced families in a territorial community.*

The article analyzes a number of scientific approaches to the concept of «community». The views of domestic and foreign scientists on the typology of communities, the peculiarities of their functioning and the impact on the social adaptation of internally moving families with children to new living conditions are considered. The social problems and needs of internally displaced families in different types of communities, the main levels of social work activities, forms, methods and factors of work that ensure the effective provision of social support and assistance to this category of the population in the conditions of the territorial community are also

considered. The basic technology of professional activity of social workers internally displaced families with children, their role in the community, and depending on the key functions they perform, the criteria for evaluating the effectiveness of this work.

Keywords: society, social work, community, territorial community, social worker, internally displaced family, community, personality.